

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Elena Urbancová

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Míra Nábělková, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Urbancová, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Pôsobenie mimojazykových činiteľov na vývin súčasnej slovnej zásoby	65
POVAŽAJ, M.: Jednoslovné názvy krajín a štátov v slovenčine	70
HORECKÝ, J.: Od patróna k sponzorovi	79

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Kone moje, kone vrané. J. R. Nižňanský	83
--	----

ROZLIČNOSTI

O dvoch názvoch jedného mesta. L. Dvonč	86
Staronové exonymá. M. Hajčíková	88

SPRÁVY A POSUDKY

Sociolingvistika a lexikografia. P. Durečo	90
--	----

SPYTOVALI STE SA

Módne prídavné meno <i>plošný</i> . J. Horecký	95
--	----

Pôsobenie mimojazykových činiteľov na vývin súčasnej slovnej zásoby

KATARÍNA HABOVŠTIAKOVÁ

Ako je známe, slovná zásoba je relatívne otvorený systém, v ktorom sa vzhľadom na komunikačné poslanie jazyka veľmi zreteľne odzrkadľujú zmeny prebiehajúce v sociálnych, ekonomických, politických a kultúrnych podmienkach nositeľov jazyka.

Pohyb v lexike podmienený mimojazykovými činiteľmi sa najexplicitnejšie prejavuje vo vzniku a zániku istých pomenovaní (v dôsledku vzniku či zániku istých skutočností, resp. v dôsledku zmeny v hodnotení týchto skutočností), ale aj v ďalších zmenách v onomaziologickej rovine a vo význame slov.

Pôsobenie mimojazykových činiteľov (zmien v oblasti vedy a techniky, ako aj v sociálnych, politických a kultúrnych podmienkach nositeľov jazyka) sa vari najvýraznejšie prejavuje vo vzniku nových slov (pravda, ich vznik je podmienený aj vnútornými jazykovými činiteľmi, napr. slovotvornými možnosťami jazyka). Obohacovanie slovnej zásoby novými názvami nových skutočností závisí od špecifických životných podmienok, za ktorých žije isté spoločenstvo.

Nová skutočnosť sa môže pomenovať názvom cudzieho pôvodu, ktorý sa postupne formálne (hláskovo a gramaticky) adaptuje. Je pozoruhodné, že pri preberaní slov z cudzích jazykov na pomenovanie novej skutočnosti nie je dominantný moment genetickej príbuznosti jazykov, ale závažnejšie sú objektívne pôsobiace sociálne, kultúrne a politické činitele. Svedčí o tom napríklad časté prenikanie slov (najmä termínov) anglického pôvodu do súčasných slovanských jazykov.

Okrem preberania slov cudzieho pôvodu saturujú sa nové vyjadrovacie potreby kalkovaním (preložením) slovotvornej štruktúry cudzieho slova. Pri kalkovaní sa dakedy preberá iba sémantická motivácia cudzieho slova, resp. dotvára sa ďalší prenesený význam slova podľa modelu cudzieho slova (napr. slovom *voz* sa podľa angličtiny aj nemčiny označuje aj "auto").

Osobitný prípad preberania cudzích slov tvoria tzv. hybridné slová, v ktorých je jeden komponent slova preložený, druhý prevzatý (napr. *hydrosoľ*, *hydrovosk*; *rádioprijímač*, *rádiostanica*).

Hoci je vznik nových pomenovaní motivovaný predovšetkým sociálnymi činiteľmi, významnú úlohu pri tvorení nových pomenovaní majú aj psychické činitele, ako subjektívny vzťah k označovanej skutočnosti, hodnotiaci postoj hovoriaceho k nej a jeho vôľové úsilie zapôsobiť na prijímateľa (Němec, 1968, s. 27). V súčasnosti sa uplatňuje napríklad reklamný a komerčný aspekt v názvoch výrobkov, v ktorých sa propaguje výberová kvalita výrobku (*plnotučné mlieko*, *plnotučný tvaroh*, *pochúťková smotana*), hľadisko racionálnej výživy (*polotučné mlieko*, *polotučný tvaroh*), resp. obratne sa kryje nižšia kvalita výrobku (*egalizované mlieko*, *konzumný tvaroh*). Úsilie upozorniť na prítlačivosť výrobku sledujú aj obrazné metaforické názvy ako *Miláčik* "oblúbený detský tvarohový krém", *Dúha* "mrazený krém farebne tieňovaný ovocnými prísadami" a iné.

Pozoruhodný rast nových vyjadrovacích prostriedkov či priam explózia neologizmov stali sa predmetom monografického a slovníkového spracovania v slovanských jazykoch (napr. Martincová, 1983; Kolomyjec, 1968, 1973; Novyje slova 1971, 1978; Protčenko, 1975; Smólkowa, 1976; Smólkowa – Tekiel, 1977; Zemskaja, 1972 a i.). V slovenčine sa súhrnne charakterizovali vývinové tendencie v oblasti lexiky v monografiách J. Ružičku (1970, 1975), K. Habovštiakovej (1987) a najmä v kolektívnej práci *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (1989).

Mimojazykové činitele (rozličné zmeny politických, ekonomických a sociálnych pomerov) pôsobia nielen na vznik nových slov, ale spôsobujú aj iný pohyb v lexike: nahrádzanie starších pomenovaní novými, stratu sémantickej motivácie slova alebo slovného spojenia a zmeny v hodnotení, v citovom postoji k mimojazykovej skutočnosti.

So zmenami sociálnych a kultúrnych pomerov súvisí napr. ústup pôvodných významov slova *komediant* (1. kto hrá v divadle, dramatický umelec; 2. cirkusový artista, cirkusant) a preferencia jeho posunutého pejoratívneho významu "neúprimný, pretvarujúci sa človek", ktorého pejoratívnosť je podmienená aj starším spoločenským postavením a hodnotením potulných hercov a artistov. Ústup významu "kto hrá v divadle,

dramatický umelec" v slove *komediant* a nahradenie slova *komediant* v tomto význame slovom *herec* sú teda motivované spoločenskými príčinami.

Spoločenské a politické zmeny a s nimi súvisiaca ideológia sa odzrkadľujú nielen vo všeobecnej slovnej zásobe, ale aj pri vlastných menách (propriách). Politickými, ideologickými a kultúrno-spoločenskými aspektmi charakteristickými pre socializmus a celkovú situáciu v Česko-Slovensku po oslobodení r. 1945 bolo podmienené premenúvanie obcí (*Močenok* – *Sládečkovo*, *Sv. Kríž n. Hronom* – *Žiar n. Hronom*, *Svätý Jur* – *Jur pri Bratislave*), resp. upravovanie a slovakizácia ich staršieho názvu (*Nemecká Lupča* – *Partizánska Lupča*, *Račičsdorf* – *Rača*) i zmeny najmä v tzv. dedikačných názvoch ulíc (napr. v Bratislave po r. 1945 došlo k premenovaniu: *Nám. slobody* – *Gottwaldovo nám.*; *Marianska ul.* – *Markušova ul.*).

S najnovšími zmenami politických a spoločenských pomerov v Česko-Slovensku (po 17. novembri 1989) súvisí návrat k pôvodným názvom miest a ulíc (napr. aj so slovom *svätý* v miestnych názvoch), ale aj zmeny pomenovaní v okruhu štátnej správy, správy obcí a pod. (*verejná bezpečnosť*, *predseda národného výboru*, *kádrowanie*) a ich nahradenie pôvodnými názvami (*polícia*, *starosta*) či novými názvami (*lustrácia*).

V špecifickom postavení inteligencie má korene azda aj vznik a výber istých lexikálnych prostriedkov, metafor či nových významov slov. Napr. z divadelného sveta zostúpil "scenár" na pôdu ekonomiky v slovnom spojení *scenár ekonomickej reformy*. Rozšírila sa metafora *balík problémov*. Rozšíril sa napr. význam slova *populizmus* používaného pôvodne iba v literárnovednom kontexte vo význame "smer sústreďujúci pozornosť na život ľudových vrstiev" (M. Ivanová-Šalingová – Z. Maníková: *Slovník cudzích slov A–Z*, 1979, s. 699) o nový význam "získavanie politickej popularity pomocou priazne ľudu" a i.

Pôsobenie oficiálnej marxistickej ideológie a jej ateizujúcich zámerov odzrkadľilo sa za socializmu aj v slovnej zásobe. Popri starších "neutrálnych" časticiach a neurčitých zámenách ako *ktovie*, *ktoviekto*, *ktoviektorý*, *ktovieaký* a ich religiozitou zaťažených, a preto neželateľných pendantoch *bohvie*, *bohviekto*, *bohvieaký*, *bohviektorý* vznikli ideologicky "vhodnejšie" (čerta, nie Boha spomínajúce) neologizmy *čertvie*, *čertviekto*, *čertvieaký*, *čertviektorý*.

Spoločenskými zmenami, napr. zánikom starých právnych postupov, môže byť zapríčinená aj strata sémantickej motivácie výrazu alebo slovného spojenia. Napríklad slovesom *pranierovať* alebo frazeologickým zvratom *postaviť, vystaviť niekoho na pranier* sa dnes označuje význam "verejne karhať, odsudzovať, kritizovať", pričom spojitosť so slovom *pranier* v hi-

storickom význame "miesto na námestí, kde v stredoveku vystavovali previnilcov verejnej potupe a hanbe; stĺp alebo kôl, ku ktorému ich pritom priväzovali" je už značne uvoľnená.

Ešte menej jasná je pôvodná sémantická motivácia prídavných mien ako *vybitý, vybitý, prešibaný* (človek) a slova *šibal*. Tieto prívlastky boli pôvodne pre ľudí trestaných bitím, šibaním a či vyhnáním z obce bitkou ("vybitých"), dnes sa však využívajú v posunutom význame na označenie prefikovaných ľudí, huncútov, lapajov, potmehúdov. Podobne nejasná je dnešnému používateľovi sémantická motivácia frazeologizovaného prirovnania *pije ako dúha*, ktoré je založené na dávnej povere, že dúha oboma koncami spočívajúcimi na zemi pije vodu, takže bude opäť čoskoro dážd' (Němec, 1968, s. 154–158).

Mimojazykovými spoločenskými a politickými činiteľmi môže byť motivované aj hodnotenie istých javov, citový vzťah k nim. Napríklad politickými a ideologickými zmenami po r. 1945 bolo podmienené negatívne hodnotenie Slovenskej republiky (1939–1945) v názve *takzvaný slovenský štát* (negatívne politické hodnotenie tohto štátu sa zdôraznilo aj prívlastkom "takzvaný" a malým s!). Po novembri 1989 sa už hovorí a píše iba o *Slovenskom štáte* či *Slovenskej republike*.

K zmenám v slovnej zásobe dochádza aj v dôsledku prehlbovania poznatkov o jazyku. Napríklad rozvitím gramatickej teórie o slovných druhoch sa vymedzil pojem častíc a vetných prísloviek (v minulosti sa hovorilo iba o spojkách a príslovičkách).

Na druhej strane však nové poznatky o mimojazykovej skutočnosti nie vždy viedli k zmene zaužívaných názvov a spôsobov vyjadrovania. Napr. názov *atóm*, sémanticky motivovaný staršími poznatkami o jeho nedeliteľnosti, pretrváva aj v časoch, keď bola objavená jeho deliteľnosť. Podobne aj naďalej slnko *vychádza* a *zapadá*, hoci platia poznatky heliocentrickej sústavy.

Vo vývine spoločnosti je však známy aj opačný jav: postupný ústup, resp. až zánik poznatkov o istej veci, o istom vzťahu. Napríklad mladšej mestskej generácii nie je bližšie známy význam slova *brdo* a ani tkáčska technika, ktorá je základom významu frazeologických spojení: *sú na jedno brdo (tkaní)*, *sú na jednom (v jednom) brde tkaní* (ide o spôsob tkania, ktorého výsledkom je rovnaký vzor).

Hoci sa archaizmy (i lexikálne) držia relatívne najdlhšie práve vo frazeológii, s ubúdaním poznania významu slova, ktoré je ich komponentom, zanikajú aj vo frazeologických spojeniach. Napríklad vo frazeologickom spojení *to nie je s kostolným riadom* (= to nie je v po-

riadku) nahrádza sa slovo *riad* (príbuzné s českým *řád* "poriadok") a homonymné so slovenským *riad* "nádoby, najmä na varenie a jedenie" výrazom *poriadok*. Vzniká frazéma *to nie je s kostolným poriadkom*. Táto modernizácia frazémy nastáva v dôsledku desémantizácie staršej frazémy *to nie je s kostolným riadom* a nenáležitej asociácie zastaraného slova *riad* "poriadok" s homonymným slovom *riad* "nádoby".

Aspoň v skratke sme naznačili pôsobenie niektorých mimojazykových činiteľov z oblasti vedy, ekonomiky a obchodu, politiky, sociálneho zriadenia a ideológie na pohyb v slovnej zásobe, najmä na vznik nových slov a významov, na nahrádzanie "proskribovaných" názvov novými, na stratu sémantickej motivácie výrazu alebo slovného spojenia i na citový vzťah k slovám. Nazdávame sa, že výskum pôsobenia mimojazykových činiteľov na metamorfózy slovnej zásoby bude aktuálny aj v budúcich rokoch.

Hroboňova 5, Bratislava

LITERATÚRA

- HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska. Nitra, Pedagogická fakulta 1987. 401 s.
- HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 436 s.
- KOLOMYJEC, V. T.: Spolní tendencii razvítka leksiki slovjanskich mov v pisljavennyj period. Kyjev 1968.
- MARTINCOVÁ, O.: Problematika neologismů v současné spisovné češtině. 1. vyd. Praha, Univerzita Karlova 1983. 97 s.
- NĚMEC, I.: Vývojové postupy české slovní zásoby. Praha, Academia 1968. 194 s.
- Novýje slova i slovari novych slov. Red. N. Z. Kotelova. Leningrad, Izdatel'stvo Nauka 1978. 185 s.
- Novýje slova i značeniya. (Slovar' spravočnik po materialam pressy i literatury 60-ch godov.) Red. N. Z. Kotelova a J. S. Sorokin. Moskva 1971.
- PROTČENKO, I. F.: Leksika i slovoobrazovanie russkogo jazyka sovetskoj epochi (sociolingvističeskij aspekt). Moskva 1975.
- RUŽIČKA, J.: Rozvoj slovenčiny v socialisticom Československu. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975. 68 s.
- RUŽIČKA, J.: Slovenčina. Spisovná slovenčina v Československu. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1970. 256 s.
- SMÓLKOWA, T.: Nowe słownictwo polskie. (Badania rzeczowników.) Wrocław, Ossolineum 1976. 167 s.
- SMÓLKOWA, T. – TEKIEL, D.: Nowe słownictwo polskie (przymiólniki i przysłówki). Wrocław, Ossolineum 1977. 137 s.
- ZEMSKAJA, J. A.: Okazionalnye i potencialnye slova v russkom slovoobrazovaniji. In: Aktualnye problemy russkogo slovoobrazovanija. Samarkand 1972, s. 19.

MATEJ POVAŽAJ

1. V rámci vlastných mien osobitnú skupinu zemepisných názvov tvoria názvy krajín a štátov. V tomto článku si všimneme typy jednoslovných pomenovaní krajín a štátov, tvorenie týchto pomenovaní a osobitne vývin v pomenovaniach jednej skupiny názvov krajín v slovenčine od A. Bernoláka po súčasnosť.

2. Jednoslovné pomenovania krajín a štátov, ktoré majú zväčša neoficiálny ráz, ale ktoré sa v súčasnosti používajú v slovenčine oveľa častejšie ako oficiálne viacslovné názvy (porov. J. Kačala, 1991, s. 200), môžeme rozčleniť do troch výrazných skupín: prvú skupinu tvoria názvy krajín a štátov utvorené príponou *-sko*, resp. jej závislým variantom *-cko* (*Albánsko*, *Alsasko*, *Anglicko*, *Bádensko*, *Bavorsko*, *Belgicko*, *Bulharsko*, *Dánsko*, *Džibutsko*, *Estónsko*, *Fínsko*, *Flámsko*, *Gruzínsko*, *Hessensko*, *Holandsko*, *Írsko*, *Japonsko*, *Jordánsko*, *Katalánsko*, *Kirgizsko*, *Korutánsko*, *Lotrinsko*, *Lotyšsko*, *Luxembursko*, *Maďarsko*, *Moldavsko*, *Nórsko*, *Portugalsko*, *Rumunsko*, *Sasko*, *Slovinsko*, *Somálsko*, *Svazijsko*, *Škótsko*, *Štajersko*, *Švajčiarsko*, *Thajsko*, *Tirolsko*, *Tunisko* atď.), druhú skupinu tvoria názvy zakončené na *-ia* (*Astúria*, *Austrália*, *Bolívia*, *Brazília*, *Etiópia*, *Galícia*, *India*, *Juhoslávia*, *Kalábria*, *Kolumbia*, *Libéria*, *Malajzia*, *Namíbia*, *Nigéria*, *Sýria*, *Tanzánia*, *Valencia* atď.) a tretiu skupinu tvoria ostatné prevzaté názvy, ktoré sú rozlične zakončené, spravidla podľa stavu vo východiskovom alebo sprostredkujúcom jazyku, pravda, často pravopisne upravené v zhode s pravopisnými pravidlami platnými v spisovnej slovenčine (*Angola*, *Argentína*, *Arizona*, *Bangladéš*, *Barna*, *Brunei*, *Dahome*, *Egypt*, *Ekvádor*, *Ghana*, *Guatemala*, *Honduras*, *Chile*, *Irak*, *Irán*, *Jamajka*, *Jemen*, *Kambodža*, *Kanada*, *Kostarika*, *Laos*, *Libanon*, *Malawi*, *Mali*, *Mexiko*, *Nepál*, *Niger*, *Panama*, *Portoriko*, *Salvador*, *Senegal*, *Uruguaj*, *Venezuela*, *Vietnam*, *Zair* atď.). Pravopisné upravovanie sa, pravda, dotýka nielen názvov v tretej skupine (*Canada* – *Kanada*, *Costa Rica* – *Kostarika*), ale aj v prvej a druhej skupine (*France* – *Francúzsko*, *Schweiz* – *Švajčiarsko*, *Brasil* – *Brazília*, *California* – *Kalifornia*).

Veľmi početnú skupinu tvoria názvy utvorené domácou príponou *-sko* (resp. *-cko*). Zo Slovníka slovenského jazyka (1959–1968; ďalej SSJ), z publikácií Malá encyklopédia zemepisu sveta (1976) a Jména států a jejich územních částí (1988) sme ich vyexcerovali vyše sto. Z toho vyplýva, že tento model jednoslovných pomenovaní názvov krajín a štátov je v slo-

venčine veľmi produktívny. Pravda, treba ešte doplniť, že príponou *-sko*, resp. *-cko* sa utvorili v prevažnej miere názvy európskych krajín a štátov a iba sporadicky názvy z afrického a ázijského kontinentu. Súvisí to aj s tým, že názvy krajín a štátov utvorených príponou *-sko* (*-cko*) sa u nás používali v širšej miere už dávnejšie (v minulom storočí) a že modelom na ich utvorenie bol práve názov našej krajiny – *Slovensko*. Toto svoje konštatovanie môžeme oprieť o to, že názov *Slovensko* sa bežne používal už pred sedemnástym storočím a nachádzame ho v slovníkových dielach začínajúc A. Bernolákom.

J. Horecký (1971, s. 147) uvádza, že príponou *-sko* sa tvoria "mená krajín, spravidla od mien obyvateľov: *Uhorsko*, *Španielsko*, *Fínsko*, *Mon golsko*" ... "Ak sú v základe tvorenia názvy obyvateľov na *-ec*, *-an* alebo *-iak*, nastáva vlastne alternácia týchto prípon s príponou *-ský* (je tu viazaný slovotvorný základ): *malajský* – *Malajsko*, *japonský* – *Japonsko*, *savojský* – *Savojsko*, *anglický* – *Anglicko*, *poľský* – *Poľsko*, *slovenský* – *Slovensko*." S týmto konštatovaním J. Horeckého možno súhlasiť, pravda, podľa našej mienky treba ešte doplniť, že v niektorých prípadoch je obyvateľské meno utvorené príponou *-čan* (ktorá je vlastne novšia), a tak sa nedá vždy jednoznačne určiť, či sa názov krajiny utvoril pomocou prípony *-sko* (*-cko*) od obyvateľského mena po vynechaní prípony *-čan*, alebo to bolo naopak. Pri niektorých názvoch možno predpokladať aj opačnú situáciu, že v slovenčine prvotný bol názov krajiny utvorený analogicky podľa iných názvov na *-sko* (*-cko*) a iba ako druhotné obyvateľské meno. Ako príklad môžeme uviesť názov *Thajsko*, ku ktorému je obyvateľské meno *Thajčan*. Podľa našej mienky treba teda v istých prípadoch pripustiť aj analogické tvorenie názvov krajín a štátov príponou *-sko* (*-cko*), keďže ide o produktívnu slovotvornú príponu. Napr. pri spomínanom názve *Thajsko* je odvodzovacím základom časť *Thaj*, ktorá korešponduje s pôvodným thajským názvom krajiny v podobe *T'hai*.

V niektorých prípadoch v názvoch krajín a štátov naša prípona *-sko* (*-cko*) korešponduje s anglickou, resp. nemeckou časťou *-land* s významom "krajina", napr. *Anglicko* – angl., nem. *England*, *Fínsko* – angl., nem. *Finland*, *Írsko* – angl. *Ireland*, nem. *Irland*, *Poľsko* – angl. *Poland*, *Grécko* – nem. *Griechenland*, *Švajčiarsko* – angl. *Switzerland*, *Svazijsko* – angl. *Swaziland*, nem. *Swasiland*, *Škótsko* – angl. *Scotland*, nem. *Schottland*, *Thajsko* – angl., nem. *Thailand*, *Lotyšsko* – nem. *Lettland*, *Estónsko* – nem. *Estland*. Prípona *-sko* (*-cko*) v názvoch krajín často korešponduje aj s nemeckým zakončením *-en/-ien*, napr. *Albánsko* – *Albanien*, *Belgicko* – *Belgien*, *Bulharsko* – *Bulgarien*, *Taliansko* – *Italien*, *Nórsko* – *Norwegen*,

Poľsko – Polen, Švédsko – Schweden, ale aj s časťou -mark, napr. Dánsko – Dänemark, a -reich, napr. Francúzsko – Frankreich.

Pri porovnaní stavu v slovenčine a v češtine môžeme zasa konštatovať, že v slovenčine je viac pomenovaní krajín utvorených príponou -sko (-cko) ako v češtine. Tam, kde v slovenčine máme názov utvorený príponou -sko (-cko), v češtine niekedy býva názov zakončený na -ie, resp. aj inak zakončený názov, napr. Albánsko – Albánie, Anglicko – Anglie, Aragónsko – Aragonie, Arménsko – Arménie, Belgicko – Belgie, Francúzsko – Francie, Gruzínsko – Gruzie, Katalánsko – Katalánie, Kirgizsko – Kirgízie, Moldavsko – Moldávie, Navarrsko – Navarra, Taliansko – Itálie, Turkménsko – Turkménie. Zaujímavý je prípad rakúskych spolkových krajín Dolné Rakúsko a Horné Rakúsko, pri ktorých publikácia Jména států a jejich územních částí (1988) uvádza české názvy Dolní Rakousy a Horní Rakousy, hoci názov štátu aj v češtine má v súčasnosti podobu Rakúsko.

Slovotvorná prípona -sko so svojím závislým variantom -cko je nielen typickým, ale aj stále živým slovotvorným prostriedkom na tvorenie jednoslovných názvov krajín a štátov v slovenčine. Môžeme sa o tom presvedčiť pri sledovaní spravodajských a publicistických prejavov. Prípona -sko sa totiž niekedy pod vplyvom analógie uplatňuje aj v takých prípadoch, keď oficiálne príručky zachytávajú názov krajiny bez tejto prípony. Napr. v spravodajskej relácii Slovenského rozhlasu (25. 11. 1991) sme popri oficiálne uvádzanom názve Azerbajdžan počuli aj názov Azerbajdžansko pod vplyvom názvu Arménsko. Podobne v týždni od 25. 11. 1991 do 30. 11. 1991 sme v spravodajských reláciách Slovenského rozhlasu v súvislosti s politicky napätou situáciou v Juhoosetskej autonómnej oblasti viac ráz počuli názov utvorený príponou -sko, a to Južné Osetsko. Podobne sme v Rádiožurnále 15. 1. 1992 niekoľko ráz počuli názov Čečensko. Takýto postup nemožno odmietať, lebo sa neprieči pravidelnému tvoreniu jednoslovných názvov krajín. Rozširovanie počtu názvov krajín utvorených príponou -sko (-cko) naopak možno podporovať. Jej výhoda je v tom, že nám jednoznačne signalizuje, že ide o názov krajiny alebo štátu. Napr. v Slovníku slovenského jazyka 1 (1959) sa ako názov krajiny v severnej Afrike uvádza aj podoba Alžír, aj podoba Alžírsko, v 6. zv. Slovníka slovenského jazyka (1968) sa ako názov štátu uvádza iba podoba Alžírsko a podoba Alžír sa ponecháva iba na pomenovanie hlavného mesta Alžírsko. Podobná situácia bola aj pri názvoch Tunís a Tunisko, pravda, s tým rozdielom, že obidve podoby ako názov štátu sa uvádzali nielen vo 4. zv. SSJ (1964), ale aj v 6. zv. z r. 1968, pričom názov Tunís je zároveň aj názvom hlavného mesta Tuniska. Dôsledná diferenciácia medzi názvami Tunís ako pomenovaním hlavného

mesta a Tunisko ako pomenovaním štátu sa uplatnila až v neskoršie vydaných príručkách. Takých príkladov by sa dalo uviesť viac.

V tejto súvislosti treba upozorniť ešte na to, že jednoslovné názvy utvorené príponou -sko (-cko) typu Trenčiansko, ktorými sa má označiť mesto a jeho okolie, sa v spisovnej slovenčine pokladajú za nenáležité.

3. Vývin v názvoch krajín a štátov v slovenčine chceme dokumentovať na niektorých pomenovaniach najmä okolitých krajín, ako sme ich zachytili v Bernolákovom Slovári, ďalej u Štúra, Loosa, Czambela, Kálala, Tvrdeho, v Pravidlách slovenského pravopisu a v Slovníku slovenského jazyka. Ide nám o tie názvy, ktoré sa v súčasnosti používajú s príponou -sko (resp. -cko). A. Bernolák v Slovári (1825–1826) uvádza vybrané názvy v týchto podobách (jednotlivé názvy uvádzame v tej pravopisnej podobe, ako ich má zachytené v Slovári A. Bernolák, t. j. aj so spoluhláskou g zapisovanou písmenom ģ, so spoluhláskou v zapisovanou písmenom w a pri dvojslovných názvoch so slovom krajina, resp. zem s nejednotným písaním veľkého začiatočného písmena v prívlastku, resp. v podstatnom mene): Anglia, synonymum Anglická Zem; Babori, syn. baborská zem, pričom podobu Bawori označuje krížikom, ktorý sa v Slovári vysvetľuje latinským bohemiam vocem (= české slovo); ďalej má tieto názvy: Francúzká Zem; Grécia, syn. grécká krajina (Zem); Horwatská Zem; Němci, syn. Německé Kraje (úzus Išel do Němec, v Němčách mnoho skusil); Poľsko, Poľská, poľská Zem (Krajina); Prusi, syn. Pruská Zem; Rakúsi, syn. rakuska Zem; Rusi, syn. Rusia, Moskwa, ruská (moskewská, rusnáčká) Zem; Sasi, Sasko, syn. saská Zem; Slézko, syn. Sléžská Zem; Slowensko (krížikom, t. j. ako české označuje podobu Slowansko), slowenská Zem; Srbsko, syn. srbská Krajina (Zem); Špaňielská Zem; Turecká Zem; Uhri, syn. uherská Krajina; Wlachi, syn. wlaská Zem (v tejto súvislosti možno uviesť, že má aj heslo Talian s odkazom na Wlach a s dokladom: Nech sem já Talian, keď je tomu tak).

Z naznačeného vychodí, že u A. Bernoláka môžeme nájsť päť výrazných typov pomenovaní krajín: a) pomenovania utvorené príponou -sko, napr. Poľsko, Sasko, Slézsko, Slowensko, Srbsko; b) pomenovania utvorené príponou -i, napr. Babori, Čechi, Němci, Prusi, Rakúsi (tak!), Rusi, Sasi, Uhri, Wlachi, ktoré sú z hľadiska súčasného chápania pomnožnými podstatnými menami zakončenými na -y (pravdaže, v bernolákovčine písané s -i na konci, lebo Bernolák nemal vo svojom pravopisnom systéme y); c) dvojslovné pomenovania so slovom krajina, resp. zem (príp. aj kraje), napr. baborská zem, Francúzká Zem, grécká krajina (Zem), Horwatská Zem, Německé Kraje, poľská Zem (Krajina), rakuska Zem, ruská (moskewská,

rusnáčká) Zem, saská Zem, Slézká Zem, srbská Krajina (Zem), Španielska Zem, Turecká Zem, uherská Krajina, wlská Zem; d) substantivizované adjektíva (po elipse slova *krajina*, resp. *zem* z dvojslovného pomenovania), napr. *Poľská*; e) pomenovania s príponou *-ia*, napr. *Anglia*, *Grécia*, *Rusia*. Pravda, v Slovári možno nájsť aj prevzaté, nijakým spôsobom neupravované názvy, napr. *Finland*.

V Slovenských národných novinách (1845–1848; ďalej SNN), ktoré redigoval L. Štúr, ustupujú z používania dvojslovné názvy so slovom *krajina* (*zem*) v druhej časti a uplatňujú sa najmä názvy utvorené príponou *-sko* (*-cko*) a substantivizované adjektíva typu *Uhorská*. V SNN sme našli aj viacej názvov na *-ia*. Zaujímavé sú aj niektoré odlišnosti od A. Bernoláka. V SNN sú namiesto Bernolákom uvádzaných názvov *Anglia*, *Anglická Zem* podoby *Englická*, *Englicko*, namiesto *Francúzska Zem* podoby *Francúška*/*Francúzska*/*Francúzsko*, zriedkavo aj *Francia*, namiesto *Grécia*, *grécká krajina* (*Zem*) podoby *Récka*, *Récko*, namiesto *Srbsko*, *srbská Krajina* (*Zem*) podoba *Serbia*, namiesto *Wlachi*, *wlská Zem* podoby *Taliánska*, *Taliánsko*/*Taljansko*, zriedkavo aj *Itália* a pozoruhodná je aj podoba *Moravsko* popri frekventovanejšej podobe *Morava*. V SNN môžeme teda zaznamenať tri výrazné typy jednoslovných pomenovaní krajín a štátov: a) pomenovania utvorené príponou *-sko* (*-cko*), napr. *Englicko*, *Česko*, *Dánsko*, *Horvátsko*, *Moravsko*, *Polsko*, *Portugalsko*, *Predoralsko* (= *Vor-alberg*), *Prusko*, *Rakúsko*, *Récko*, *Rusko*, *Slavonsko*, *Sljezsko*, *Slovensko*, *Španjelsko*, *Taliánsko*/*Taljansko*, *Uhorsko*, *Irlandsko* i *Irsko*, *Ľemecko*, *Norvégsko*, *Sedmihradsko*, *Škotsko*, *Švédsko*; b) pomenovania vzniknuté substantivizáciou adjektíva, napr. *Algírska*, *Bádenská*, *Bavorská*, *Belgická*, *Česká*, *Dánska*, *Francúška*/*Francúzska*, *Helvétska*, *Hollandská*, *Horvátska*, *Irská*, *Ľemecká*, *Poľská*, *Portugalská*, *Pruská*, *Rakúska*, *Ruská*, *Saská*, *Sedmihradská*, *Španjelska*, *Taliánska*/*Taliánska*, *Turecká*, *Uhorská*; c) pomenovania so zakončením na *-ia*, napr. *Brasília*, *Dalmácia*, *Dánia*, *Francia*, *Helvécia*, *Hollandia*, zriedkavo *Itália*, *Katalánia*, *Persia*, *Slavonia*. Okrem toho sa uplatňujú ešte aj pomenovania na *-i*, napr. *Čechi*, *Prusi*, *Rakúsi*, *Sasi*, *Uhri*, ktoré sú pomnožnými podstatnými menami, no tieto typy pomenovaní sú výrazne na ústupe v prospech prvých dvoch spomínaných typov, t. j. na *-sko* (*-cko*), resp. *-ská* (*-cká*). Badať to aj priamo v SNN pri porovnávaní prvých čísel z r. 1845 a posledných čísel z r. 1847 a 1848. Zaujímavá je aj trojica pomenovaní *Belgium* – *Belgia* – *Belgická*. V SNN možno nájsť aj iné názvy krajín (napr. *Čína*, *Halič*, *Mexiko*, *Egypt*/*Aegypt*), no tie nie sú predmetom nášho záujmu v tomto článku.

V Hattalovej Mluvnici jazyka slovenského (1864–1865) sa uvádzajú iba pomnožné názvy *Čechy*, *Rakúsy*, *Uhry*, a to v súvislosti s ich skloňovaním, ostatným typom názvov krajín sa pozornosť nevenuje.

V Loosovom Slovníku slovenskej, maďarskej a nemeckej reči (1871) sa z vybratej skupiny uvádzajú takmer bezvýnimočne názvy na *-sko* (*-cko*), napr. *Bavorsko*, *Dánsko*, *Francúzsko*, *Grécko*, *Horvátsko*, *Nemecko*, *Nizozemsko* (popri *Nizozemie*), *Poľsko*, *Prusko*, *Rakúsko*, *Sasko*, *Savojsko*, *Sedmohradsko* (oproti SNN, kde bolo *Sedmihradsko*), *Srbsko*, *Španielsko*, *Švajciarsko* (tak !), *Taliánsko*, *Uhorsko*. Na *-ia* sa uvádza málo názvov, napr. *Anglia*, *Dalmácia*. Je pozoruhodné a možno aj príznačné, že Loos neuvádza názov *Slovensko*, hoci má heslá *Slovák*, *Slováčka* (= žena Slovenka), *Slovenka* (= dievča Slovenka), *slovenský*, *slovenčina*, no neuvádza ani názov *Čechy* (hoci má heslá *Čech*, *český*, *čeština*), ani názov *Sliezsko*, no má názov *Morava*.

S. Czambel v Rukováti spisovnej reči slovenskej (1902) v slovníkovej časti zaznačuje tieto názvy na *-sko*/*-cko*: *Anglicko* (s upozornením *Englicko* píš *Anglicko*; v textovej časti pri skloňovaní podstatných mien ženského rodu na s. 52 uvádza aj podobu *Anglia*), *Bavorsko*, *Francúzsko*, *Grécko*, *Horvatsko* (s poznámkou *Chorvatsko* píš *Horvatsko*), *Nemecko*, *Rakúsko*, *Rusko*, *Sliezsko*, *Srbsko*, *Španielsko*, *Štýrsko*, *Švajciarsko*, *Turecko*, *Uhorsko*, ale aj *Škanďinávsko*.

Rovnako ako Loos ani Czambel v slovníkovej časti neuvádza názov *Slovensko*. Nájdeme ho iba v kapitole o písaní veľkých písmen na s. 271, a to ani nie v skupine názvov krajín (bod 4), kde sa ako príklady uvádzajú názvy *Uhorsko*, *Francúzsko*, *Nemecko*, *Čierna hora*, ale v bode 7 "mená území, ktoré, hoc sú bez prísne stanovených hraníc, dľa svojho polozenia alebo dľa svojho obyvateľstva predsa stále a známe celky tvoria, napr. *Dolná zem*, *Horníaky*, *Dolníaky*; *Slovensko*, *na Maďaroch* atď.". Czambel v poznámke ku kapitole o písaní veľkých písmen na s. 273 uvádza aj to, že prídavné mená utvorené od zemepisných názvov sa píšú s malým začiatočným písmenom, lebo v týchto prípadoch "nevidíme pred sebou vlastné meno, ale len obecné meno s prívlastkom, a preto ho nemôžeme počínať veľkou literou". Medzi príkladmi uvádza aj spojenia *uhorská krajina*, *nemecká ríša*, *rakúske mocnárstvo*. Podľa neho vlastným menom sú iba názvy *Uhry*, *Nemce*, *Rakúsy*. Ďalej však píše: "Ale jestli obecné meno zamlčíme a prívlastok (prídavné od vlastného mena) obecným užívaním obdrží (popri vlastnom mene) i sám povahu vlastného mena, tak tento prívlastok píše sa, súc vlastným menom, veľkou literou." Medzi príkladmi uvádza názvy *Uhorská*, *Nemecká*, z *Uhor-*

skej, Nemeckej, "lebo tieto výrazy obdržali tú samú povahu vlastných mien, akú majú pôvodné vlastné mená ... Uhry, Nemce".

M. Kálal vo svojom Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí (1924), pravdaže, so zreteľom na zameranie slovníka, uvádza veľmi málo jednoslovných názvov krajín, no tie, ktoré zachytáva, vyznačujú sa istou pozoruhodnosťou. Predovšetkým M. Kálal zachytáva podoby *Česko*, *Moravsko*, ktoré sa podľa neho používajú namiesto podôb *Čechy* a *Morava*, zaznačuje východoslovenské *Polšča* namiesto *Poľsko*, *Ruská (krajina)* namiesto *Rusko*, *Talianka*, resp. s dlhým *á* na konci a s doplnením slov *krajina*, *zem* v zátvorke, *Turecká (zem)* a *Uhorsko* s odkazom na české *Uhry*. Názov *Slovensko* uvádza iba v hesle *Slovácko*, pričom poznámenáva, že ho má zachytené z Banskej Bystrice a Turca. Ako prameň podoby *Slovácko* uvádza J. Chalupku.

P. Tvrďý v Slovenskom frazeologickom slovníku (1933) zaznačuje zo sledovaného súboru jednoslovných pomenovaní krajín utvorených príponou *-sko (-cko)* tieto: *Anglicko*, *Bavorsko*, *Česko*, *Francúzsko*, *Grécko*, *Chorvátsko*, *Maďarsko* (tu uvádza aj predložkové spojenie *na Maďaroch*, ktoré predpokladá nominatívnu podobu *Maďary* ako pomnožné podstatné meno), *Nemecko*, *Poľsko*, *Prusko*, *Rakúsko* (zaznačuje aj podobu *Rakúsy* a dokladá ju spojeniami *Dolné Rakúsy* a *Horné Rakúsy*), *Rusko*, *Sasko*, *Sliezsko*, *Španielsko*, *Talianko*, *Turecko*, *Uhorsko* (aj tu zaznačuje podobu *Uhry* spolu s genitívnou podobou *Uhier* a predložkovými lokálnymi tvarmi v *Uhách* a *Uhriech*). Okrem toho zaznačuje aj podobu *Korutany*.

Vážneho Pravidlá slovenského pravopisu (ďalej PSP) z r. 1931 zaznačujú zo sledovaného súboru jednoslovné pomenovania krajín utvorené príponou *-sko (-cko)* zväčša tak ako už S. Czambel a P. Tvrďý: *Bavorsko*, *Grécko*, *Chorvátsko*, *Maďarsko*, *Nemecko*, *Prusko*, *Rakúsko*, *Sasko*, *Sliezsko*, *Slovensko*, *Srbsko*, *Španielsko*, *Talianko* (s poznámkou, že podoba *Itália* sa vzťahuje na starovekú *Itáliu*). Pravda, pri názve *Anglicko* zaznačujú na prvom mieste podobu *Anglia*, čím istým spôsobom naznačujú jej preferenciu (uvádzajú ju polotučne, kým podobu *Anglicko* obyčajným typom ako ďalšie prihniezdované slová), podoby *Francia* a *Francúzsko* kladú na rovnakú úroveň, lebo ich spájajú spojkou *i* (v hesle *Francúz*). Pri názve *Poľsko* uvádzajú v zátvorke aj podobu *Poľská*. Ako heslové slovo sa uvádza podoba *Rus* a iba v zátvorke po značke = sa zaznačuje podoba *Rusko*. Pri hesle *Uhorsko* po značke = uvádza sa aj podoba *Uhry*.

Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 urobili oproti PSP z r. 1931 v jednotlivých pomenovaniach krajín tieto zmeny: pri hesle *Anglia* je poznámka lepšie *Anglicko*, rovnako sa rieši aj heslo *Francia*, teda s poznám-

kou lepšie *Francúzsko*. Pri hesle *Poľsko* sa použitie podoby *Poľská* obmedzuje poznámkou: iba v básnickej reči.

Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 akoby sa v niektorých prípadoch vracali k riešeniu PSP z r. 1931. Napr. ako heslové slovo polotučným typom písma sa uvádza podoba *Anglia* a iba obyčajným typom ako prihniezdované slovo podoba *Anglicko*, pri hesle *Francúz* PSP z r. 1953 uvádzajú prihniezdované podoby *Francúzsko* i *Francia*. Ďalej tieto PSP uvádzajú iba podobu *Poľsko*. V 11. vydaní Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1971 oproti 1. vydaniu z r. 1953 nastali tieto zmeny: uvádzali sa iba podoby *Anglicko*, *Francúzsko* (t. j. podoby *Anglia*, *Francia* sa vynechali), zaznačilo sa heslo *Korutánsko*. PSP z r. 1953 aj 1971 zaznačujú aj podobu *Uhry*.

Slovník slovenského jazyka uvádza jednoslovné názvy krajín nielen v 6. zv. z r. 1968 v časti Dodatky, ale aj v jednotlivých zväzkoch podľa abecedného zaradenia, čo je pre nás zaujímavé práve z hľadiska ich spracovania a hodnotenia. Z vybratých pomenovaní, ktorým sme tu venovali osobitnú pozornosť, si všimneme iba tie, pri ktorých je riešenie iné ako v PSP z r. 1953, resp. 1971. SSJ I (1959) ako heslové slovo uvádza podobu *Anglicko* a podobu *Anglia* hodnotí ako staršiu. Rovnaké riešenie má aj pri dvojici *Francúzsko* a *Francia*. Pri hesle *Poľsko* (SSJ III, 1963) sa uvádza aj podoba *Poľská*, no hodnotí sa ako zastaraná. Podoba *Rus* pri hesle *Rusko* (SSJ III, 1963) sa hodnotí ako knižná zastaraná. Pri hesle *Turecko* má SSJ IV (1964) aj podoby *Turcia* a *Turecká* s kvalifikátorom zastarané slová.

Pomnožné podstatné mená zakončené na *-y* pomenúvajúce krajiny sa v SSJ uvádzajú a hodnotia rozlične. Podoba *Čechy* (SSJ I, 1959) je neutrálna, kým podoba *Česko* sa tu hodnotí ako zastaraná. Podoba *Maďary* pri hesle *Maďarsko* (SSJ II, 1961) sa hodnotí ako zastaraná, rovnako ako podoba *Rakúsy* v hesle *Rakúsko* (SSJ III, 1963). V hesle *Uhorsko* (SSJ IV, 1964) sa uvádza aj podoba *Uhry*, a to po poznámke *staršie i*.

V najnovších Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 sa spomínané vybrané jednoslovné názvy krajín uvádzajú iba v podobe s príponou *-sko (-cko)* v súlade so súčasným stavom v najnovších kartografických dielach, v ktorých sa odrážajú výsledky práce názvoslovnej komisie pri Slovenskom úrade geodézie a kartografie. Pravda, treba spomenúť aj to, že sa v nich uvádza aj systémová a ústrojná podoba *Česko* popri podobe *Čechy*, pričom každá z nich je na tom mieste, kde podľa svojho abecedného zaradenia patrí.

4. V predchádzajúcej časti sme sa trochu podrobnejšie venovali vývinu v používaní niektorých názvov krajín od A. Bernoláka až po súčasnosť, a to v tých prípadoch, kde sa v minulosti, resp. v súčasnosti uplatňovala a uplat-

ňuje prípona *-sko* so svojím závislým variantom *-cko*. Vývin v pomenovaní sme sledovali na vybratom súbore názvov krajín a štátov preto, že zachytenie všetkých prípadov, kde sa dnes uplatňuje prípona *-sko* (*-cko*), by neúmerne zväčšilo rozsah tohto článku. Aj tak sa však z tohto prehľadu ukazuje, že na začiatku 19. storočia je ešte veľká nejednotnosť a rozkolísanosť v používaní uvedených názvov, ako to vidieť z príkladov z Bernolákovho Slovára, pričom popri názvoch na *-sko* (*Slovensko*, *Poľsko*) prevažujú dvojslovné pomenovania so slovom *krajina* (resp. *zem*) typu *srbská Krajina* (*Zem*) a pomnožné podstatné mená na *-i* typu *Prusi*. U L. Štúra v Slovenských národných novinách sa rozširuje počet názvov na *-sko* (*-cko*), pravda, naďalej sa v hojnej miere používajú substantivizované adjektíva typu *Rakúska* a zo začiatku aj pomnožné podstatné mená typu *Sasi*. Neskorší vývin jednoznačne smeruje k preferovaniu názvov utvorených príponou *-sko* (*-cko*), o ktorej môžeme konštatovať, že je charakteristickým jazykovým prostriedkom pri tvorení jednoslovných pomenovaní krajín a štátov. Do úzadia sa dostávajú substantivizované názvy typu *Poľská* a pomnožné pomenovania typu *Rakúsy*. Obidva tieto typy majú z hľadiska súčasného stavu príznak zastaranosti. Výnimkou je tu iba názov *Čechy*, ktorý je štylisticky neutrálny rovnako ako podoba *Česko*, s ktorou sa dnes znova častejšie stretávame najmä v časti publicistiky a v niektorých spontánných jazykových prejavoch.

Podľa našej mienky ani v súčasnosti sa netreba vyhýbať tvoreniu a používaniu nových neoficiálnych jednoslovných názvov krajín a štátov utvorených príponou *-sko* (*-cko*), ktoré sú výhodné z hľadiska komunikačnej úspornosti, a to najmä namiesto oficiálnych viacslovných názvov (napr. *Jakutsko* – *Jakutská autonómna republika*), ale ani ako náhrady za neoficiálne inak zakončené jednoslovné pomenovania krajín a štátov (ako sme to ukázali na príklade *Alžír* – *Alžírsko*, resp. aj *Azerbajdžan* – *Azerbajdžansko*). Prípona *-sko* (*-cko*) nám totiž jednoznačne signalizuje, čo sa príslušným názvom pomenúva, teda že v danom prípade ide o názov krajiny, resp. štátu.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, Bratislava

Ks

LITERATÚRA

- BERNOLÁK, A.: Slovár Slowenski Česko-Latínsko-Nemecko-Uherski. 1–6. Budae 1825–1827.
- CZAMBEL, S.: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. Turčiansky Sv. Martin, Kníhkupecko-nakladateľský spolok 1902. 376 s.
- HATTALA, M.: Mluvnica jazyka slovenského. Pešť 1864. 272 s.
- HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 252 s.
- Jména států a jejich územních částí. 2. aktualizované vyd. Red. I. Čáslavka. Praha a Bratislava, Český úřad geodetický a kartografický a Slovenský úrad geodézie a kartografie 1988. 206 s. + mapy.
- KAČALA, J.: Tvorenie názvov štátov v slovenčine. Kultúra slova, 25, 1991, s. 193–200.
- KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatury aj nářečí. Banská Bystrica, vlastným nákladom 1924. 1012 s.
- LOOS, J.: Slovník slovenskej, maďarskej a nemeckej reči. Pešť 1871. 652 s.
- Malá encyklopédia zemepisu sveta. Bratislava, Obzor 1976. 560 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Praha, Matica slovenská 1931. 364 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1940. 484 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1953. 408 s.; 11. vyd. 1971. 424 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1991. 536 s.
- Slovenské národné noviny 1845–1848. Reedícia. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry 1956.
- Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959–1968. 6 zv.
- TVRDÝ, P.: Slovenský frazeologický slovník. Praha – Prešov, Československá grafická únia, úč. spol. 1933. 844 s.

Od patróna k sponzorovi

JÁN HORECKÝ

Zo slovies vyjadrujúcich priaznivo orientovanú činnosť na zasahovaný predmet najvýraznejšie sú slovesá *ochraňovať* a *podporovať*. Prvé z nich má skôr význam "zabraňovať nepriaznivému pôsobeniu na daný predmet zvonka", kým druhé vyjadruje pôsobenie priamo na daný predmet. K obidvom slovesám sú podstatné mená: *ochrana* a *podpora*, ako aj paralelné názvy osôb vykonávajúcich túto činnosť: *ochranca* a *podporovateľ*.

Je však zaujímavé, že k týmto dvom názvom osôb máme niekoľko ďalších synonymných názvov, prevzatých z cudzích jazykov. Sú to substantíva *protektor*, *patrón*, resp. *sponzor*, *mecenáš*. Spolu s domácimi

tvoria dosť veľké významové pole, zviazané základným významom "priaznivý postoj", ale diferencované špecifickými významovými príznakmi.

Na dokreslenie významu týchto slov vyjadrujúcich priaznivý postoj, resp. ochranu a podporu treba aspoň zbežne opísať ich históriu a rozvoj významovej štruktúry.

Substantívum *protektor* je známe už v klasickej latinčine. Je odvodené príponou *-or* od slovesa *protego*, presnejšie od jeho supínového tvaru *protectum*. Popri pôvodnom význame "ochranca" sa však z neho vyvinul aj význam "vysoký verejný činiteľ, správca", známy z vojnového obdobia napr. v spojení *ríšsky protektor*. Ale v anglických dejinách bolo slovo *protektor* známe aj ako pomenovanie vysokého štátneho funkcionára, ktorý vládol za maloletého alebo inak neschopného panovníka. V našich súvislostiach to bol regent, resp. v Uhorsku aj palatín.

Inštitúcia protektora sa označuje ako *protektorát*. Môžeme teda hovoriť o anglickom protektoráte. Ale protektorát je aj fakt, že niekto vykonáva funkciu protektora nad nejakým podujatím. V starších obdobiach bolo v slovenčine bežné spojenie *usporiadať koncert pod protektorátom predsedu vlády*. Dnes je toto spojenie zriedkavé, namiesto neho sa používa spojenie *pod záštitou*, ustupuje azda pod vplyvom inštitúcie protektorátu v Čechách a na Morave v druhej svetovej vojne. Z tejto situácie je známe aj označenie protektorátu ako istej správnej jednotky: porov. *Protektorát Čechy a Morava*. Od tohto významu slova *protektorát* je odvodené prídavné meno *protektorátny*, napr. v spojení *protektorátna polícia*, *protektorátne peniaze*. Od slova *protektor* nejestvuje sloveso, môžeme povedať len byť *protektorom*, prevziať funkciu *protektora*, vykonávať funkciu *protektora*.

Substantívum *patrón* má tiež korene v latinčine, a to v slove *pater* – otec. Podstatným menom *patronus* sa v starom Ríme pôvodne označoval ochranca tzv. *clientes*, t. j. schudobnených príslušníkov patricijských rodov, neskôr aj človek, ktorý prepustil svojich otrokov, ale ponechal si vo vzťahu k nim zákonný vzťah, veľmi blízky vzťahu medzi otcom a deťmi. Okrem toho bol v starom Ríme *patronus* aj obhajca, zástupca obžalovaného na súde.

V stredoveku sa názov *patrón* preniesol na označenie abstraktnej osoby, istého svätca, ktorý mal byť ochrancom konkrétnej osoby alebo častejšie skupiny osôb. Napr. sv. Florián bol patrónom hasičov. Vzťah patróna bol aj medzi svätcom a istou oblasťou, krajinou. Napr. Sedembolestná Panna Mária – patrónka Slovenska. Patrónom bol aj svätec, ktorému bol zasvätený istý kostol (na jeho sviatok vyznačený v kalendári sa potom konal odpust, resp. hody). Neskôr sa však patrónom kostola stal aj šľachtic, napr.

gróf, na ktorého pozemkoch bol postavený kostol a fara, o ktoré sa potom takýto patrón staral najmä v materiálnych otázkach. Napr. v Stupave bol patrónom kostola sv. Štefan, kráľ uhorský, a svetským patrónom bol gróf Pálfi, neskôr gróf Károlyi. (Ako vidieť, funkcia patróna prechádzala aj na dedičov alebo dokonca nových majiteľov. Je prirodzené, že z cirkevnej oblasti prešiel názov *patrón* aj do svetskej oblasti, a tak možno napr. nájsť konštatovanie, že miestny hájnik sa stal patrónom všetkých hladných a biednych vo svojom chotári.

Inštitút patróna (podobne ako protektora) sa označuje ako *patronát*. Pravda, pôvodný ochranný vzťah k osobe alebo kostolu sa zmenil na ochranný vzťah vôbec. Preto môže funkciu patróna prevziať napr. istý podnik nad miestnou školou alebo nejakou miestnou organizáciou. Ak prevezme na seba *patronát*, stáva sa *patronátnym* podnikom. Teda podobne ako pri slove *protektorát* sa aj od substantíva *patronát* odvodzuje prídavné meno *patronátny*. A zase podobne ako pri slove *protektorát* ani pri slove *patronát* nejestvuje sloveso *patronovať*.

V súčasnosti sa na stránkach našej tlače často stretáme so slovom *sponzor*. Aj toto substantívum má korene v latinčine. Je to vlastne ten, kto sľubuje, lebo substantívum *sponsor* pochádza od latinského slovesa *spondeo*, od jeho supínového tvaru *sponsum*. V latinčine malo sloveso *spondeo* štyri významy: 1. slávnostne sľúbiť, zaviazat' sa, 2. zaručiť sa, byť ručiteľom, 3. zasľúbiť, zasnúbiť, 4. predpovedať, očakávať. Pre nás sú dôležité prvé dva významy. Podľa nich sa totiž latinským substantívom *sponsor* označoval aj ručiteľ alebo rukojemník. Preto treba predpokladať, že do slovenčiny sa slovo *sponsor* nedostalo z latinčiny, ale z angličtiny, kde má aspoň tri významy. Na prvom mieste sa anglickým slovom *sponsor* označuje osoba, ktorá pri krste dieťaťa robí v jeho mene požadované vyznania viery a sľuby a zároveň sľubuje (preto *sponsor*), že sa bude starať o náboženskú výchovu dieťaťa. Je to teda náš krstný rodič. Z tohto významu možno v angličtine odvodzovať ďalší význam: *sponsor* je ten, kto je zodpovedný za reči a činy niekoho iného, ale najmä za jeho povinnosti, záväzky a dlhy.

Tretí význam anglického slova *sponsor*, ktoré sa k nám dostalo v podobe *sponzor*, je všeobecnejší: označuje sa ním nielen osoba, ale aj organizácia, ktorá materiálne podporuje nejaké podujatie. Pôvodne to bola organizácia, ktorá platí výdavky za istý rozhlasový a televízny program, pravda, s podmienkou, že v tomto programe sa jej urobí vhodná reklama. Tento význam je v súčasnosti ešte širší a *sponzor* podporuje akékoľvek podujatie, napr. súťaž mladých spevákov, ale aj satelitný okruh mladých tenistov alebo dokonca rallye Paríž – Dakar. Ako protihodnota sa meno

sponzora objavuje nielen na plagátoch, ale aj na rozličných suveníroch. A okrem toho (nevieme, či už aj u nás) si sponzor venovanú sumu odpočíta z daňového základu.

Účasť sponzora či sponzorov, lebo ich môže byť aj viac, sa označuje ako *sponzorská účasť*, resp. *spoluúčasť*. Teda isté podujatie je organizované za sponzorskej spoluúčasti tej a tej firmy. Alebo sa použije trpné prídanie: podujatie je *sponzorované* tým a tým podnikom. Z použitia prídastia vidieť, že jestvuje aj sloveso *sponzorovať*. Treba povedať, že od ostatných substantív nášho významového poľa sa slovesá netvoria.

V angličtine má slovo *sponsor* ešte ďalšie významy. V rozličných slovníkoch sa uvádzajú aj významy "ručiteľ, garant", ale aj "intervent" a dokonca "poradca, školiteľ, učiteľ, vedúci študenta".

Najbližšie k slovesu *podporovať* je v našom významovom poli slovo *mecenáš*. Je to vlastne adaptovaná podoba latinského mena Maecenas. Gaius Cilnius Maecenas bol starorímsky verejný činiteľ, ktorý bol veľkým priateľom a ochrancom básnikov Horácia a Vergília. Preto sa slovo *mecenáš* (pravda, dnes už len málokedy) používa na označenie podporovateľa umenia. Na rozdiel od sponzora si však *mecenáš* zo svojej podporovateľskej činnosti nerobí reklamu.

Vzájomné vzťahy slov zastúpených vo významovom poli *priaznivce* možno znázorniť v takejto tabuľke:

	ochrana podpora osoba organizácia					
podporovateľ	-	+	+	+	-stvo	-ský
mecenáš	+	+	+	-	-stvo	-ský
sponzor	-	+	+	+	-stvo	-ský
patrón	+	+	+	+	-át	-ny
protektor	+	-	+	-	-át	-ny
ochranca	+	-	+	-	-stvo	-ský

Ak vykonávanie ochrany označíme znamienkom +, nevykonávanie znamienkom -, zistíme, že *mecenáš* je ochranca aj podporovateľ, sponzor nie je ochranca, je len podporovateľ, patrón je ochranca aj podporovateľ, protektor je ochranca, ale nie podporovateľ. Ďalej vidíme, že *mecenáš* je len osoba, sponzor môže byť osoba i organizácia, takisto patrón môže byť osoba aj organizácia, ale protektor môže byť len osoba. Väčšia orientácia na podporovanie sa vyjadruje aj možnosťou utvoriť abstraktné podstatné meno príponou *-stvo* (*mecenášstvo*, *sponzorstvo*), kým orientácia na ochranu sa vyjadruje aj možnosťou tvoriť abstraktá príponou *-át* (*patronát*, *protek-*

torát). Tento rozdiel v orientácii sa potvrdzuje aj tvorením prídavných mien príponou *-ský* (*mecenášsky*, *sponzorský*) alebo príponou *-ný* (*patronátny*, *protektorátny*).

Z našich poznámok i z prehľadnej charakteristiky významu azda dosť zreteľne vidieť aj dôvod, prečo sa slová *sponzor*, *sponzorský*, *sponzorstvo* a *sponzorovať* tak často využívajú: majú jednoznačný význam a tvoria najucelenejšie slovtvorné hniezdo.

Marianska 15, Stupava

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Kone moje, kone vrané

V živote nášho obyvateľstva oddávna malo rozhodujúce postavenie poľnohospodárstvo, v ktorom významnou zložkou bol chov statku a osobitne chov koní. Kôň bol dlho najdôležitejším prostriedkom na dopravu, či pod sedlom, alebo v ťahúnskom postroji. Vynikal rýchlosťou, silou aj oku lahodiacim vzhľadom. Uplatňoval sa v jazdeckých družinách a vojenských útvaroch. V ľahkých vozidlách (*kočoch*, *hintovoch*) i v ťažkých *furnancoch* spájal vzdialené kraje, doma sa využíval pri orbe a pod. (porov. *Nižnanský, J. R.*: Príspevok k chovu koní na juhozápadnom Slovensku. Slovenský národopis, 16, 1966, s. 123–161).

V našej staršej spisbe nemalú pozornosť chovu koní venoval národohospodársky orientovaný obrodenský autor Juraj Fándly najmä v rukopisnej piatej stránke Piľného domajšieho a poľného hospodára nazvanej *O konoch* (1810), v ktorej uplatnil aj množstvo západoslovenskej nárečovej (ľudovej) lexiky (v sadzbe; z rukopisu pripravil M. Majtán).

Veľa nárečových slov z okruhu chovu koní obsahuje kartotéka Slovníka slovenských nárečí v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV. V nej nájdeme označenia plemien, vlastností koní a ostatné termíny súvisiace s touto tematikou.

Nárečové údaje z terénu uvádzajú na našom území (najmä na juhozápade) teplokrvné plemená, ako bol *uhrák*, *ľahký uhorský*, *dolnozemský*, *maďarský kôň*, *nónius*, *lipican* (*lipicáner*), v severných oblastiach menší

hucul (v okolí Prievidze je expresívne pomenovanie *cverglík*), prípadne *poľčik*. Zriedkavejšie sa vyskytovalo chladnokrvné plemeno. Na juhozápade ho zahŕňali pod názvy *štajerák* (*štajrák*, *poľštajrák*), *slezák*. Odborná literatúra i Fándly uvádzajú viaceré plemená.

Slovom *kôň* sa všeobecne označovala aj kobyľa (náreč. *kobiua*, *kobola*, *kobula*, na Záhorí *hrebica*), aj žrebec – plemenník (na Záhorí *hrebec*; ten sa nazýva aj *vajčiak*/*vajčák*, v Šariši *vajčkoš*, na Spiši expresívne *drigant*). Vykastrovaný (*vyrezaný*, *vyškopený*) žrebec sa označuje slovami *valach* i *rezák*. V našich nárečiach sa vyskytuje viacero pomenovaní žriebäťa, zväčša sú to expresívne, až maznavé synonymá ako *žrieba*, *žrība*, *žrebe*, *hrība*, *hríbia*, *hrieba*, *hrebec*, *žrebec*, *žrebatko*, *žrebček*, *koníča*, *koníček*, *hača*, *hačko*, *hačur*, *hačurík*, *čičko* atď.

Podľa *s f a r b e n i a* pigmentu, kože a srsti označovali sa kone jednoslovnými aj viacslovnými výrazmi. Čisto biely kôň je *belo*, *belko*, (kobyľa *belka*), v Šariši *biľak*. Takýto *lisi kuň* (Spiš) je však na celom území známy ako *šimel*, *šimľo* (i *šiml*), *šimľa*. Žartovný názov *marcin* (napr. v Bučanoch pri Trnave) má pôvod v známom úsloví *Prišiel Martin na bielom koni*.

Najcennejšiu srst' má vraj vraný kôň (na Spiši *čami hačur*), na celom území nazývaný prevažne *vraník* (v Skalici i *vraňák*, *vranka*). Značne rozšírené je aj expresívne pomenovanie *cigán*.

Kombináciou týchto farieb vzniká sfarbenie srsti sivých odtienkov – sivý kôň sa všeobecnejšie nazýva *sivko*, *sivak* (východoslov.). Tmavším odtieňom sa líši *burý*, *buravý kôň*, kobyľa *bura*, miestami označovaný ako *popolavý kôň* atď. Na srsti najmä dobre chovaných, *obročených*, sivkov vytvorené krúžkové odtienky motivujú aj ich pomenovania ako *jablkový kôň* (*jabúčkoví kón*, *jabúčkoví šimel*), *jablčistí šiml* (Fándly), *grošatý kôň* (*grošuvatí*, na Spiši *grošati dereš*), *grošák*.

Plavé, jasnohnede až gaštanové sfarbenie majú kone nazývané *fako*, *faka*, *fukso*, *žlták*, expresívne *kravár* (na Myjave), *šarga*, *gaštan*. Zvyčajne majú bledé chvosty a hrivy. Výraznejšou červenohnedou farbou upozorňuje na seba ryšavý kôň, *ryšiak* (na Záhorí *rišák*, *rizo*, *rizák*), *hrdziak*. No v škále červenohnedého sfarbenia sa vari na celom našom území vyníma čierno tieňovaný *pejo*, *pejko*, miestami známy ako *hnedák*.

Pri kombinácii týchto základných sfarbení vzniká srst' s rozličnými farebnými odtienkami plošne všelijako usporiadanými. To motivuje aj označenie koní s rozlične sfarbenými flakmi, napr. *strako*, *strakoš*, *strakáč*, *dereš*, *šekel*.

Farebné kone majú zväčša na niektorých miestach tela menšie či väčšie biele škvrny, tzv. odznaky. Napr. na čele býva *hviezda*, *lyska* (na východnom

Slovensku *bľosati kuň* i *bľosa*), na pysku dlhšia *lysa*, *lysina* (na východnom Slovensku i *hoľina*) a od toho je označenie koňa *lyso*, *lysko*, *lyska*; na prednej časti hlavy až po chriapu širšia *lysina* sa volá *lampáš*. Farebný kôň s bielymi nohami nižšie kolien je *kešavý kôň*, *kešo*, kobyľa je *keša*.

Podľa využitia rozoznávajú sa *ľahké kone* (teplokrvné), ktoré sú zvyčajne dobré *behúne* aj *ťahúne* (v Novohrade i *ťaháre*); *ťažké kone* (*štajeráky*) vraj sa *darebnejšie* (Šurany). Rozlišovali sa *sedliacke*, *robotné kone*, *voznícke* (na Myjave), *voziarske* čiže *furmanské kone*, *kočové kone* – no niektoré boli do voza i do koča. Označenie *vrchový*, *sedlový kôň* znamenalo jazdeckého koňa.

Ťahúne a voziarske kone sa uplatňovali najmä pri poľnohospodárskych prácach, v povozníctve zvyčajne ako *záprah* (zápraž, na Orave *spreža*, na východnom Slovensku *cug*, všeobecnejšie *poľah*). Okrem dvojčlenného záprahu používali v minulosti aj záprah so štyrmi koňmi – *štworku*. Výpomocný záprah, *príprah*, sa označoval aj výrazmi *prípínok*, *zápínok*, *zápinka*. Podľa terénneho údaja zo Spiša tretieho pripriahnutého koňa nazývali *logoš*.

V dvojčlennom záprahu na našom území ľavého koňa označovali termínom *sedlový*, na strednom Slovensku *podsebný*, *odsebný kôň*; pravý bol *náručný*, *ručný* (južný Spiš), na juhu západného Slovenska *vedľajší*, na strednom Slovensku *brádzny*, *ksebný* a pod. V jednočlennom záprahu drobnejších hospodárov (na juhu západného Slovenska *jednoškári*) koňa zapriahali popri ľavom boku oja.

Chovateľov koní možno všeobecne označiť termínom *konieri* (po západoslovensky *konári*, po východoslovensky *koňare*). Na veľkostatkoch *konieri* boli sluhovia pri koňoch (na rozdiel od sluhov pri rožnom statku). Okrem *furmanov* (v mestách i *špeditéri*) sa zväčša uplatňovali *foršponti*, *foršpontári*, ktorí vykonávali povinné vojenské odvážky a pod. Starším označením obsluhy či používateľov koní (*jazda*, *tréni*) bol výraz *konníci*, s ktorým sa stretáme napr. v Kalinčiakových povestiach, no už zriedkavo sa vyskytuje v nárečiach (napr. Brestovany), a to v súvislosti so sedliackym bandériom ako jazdeckým slávnostným sprievodom biskupa, aľegáta a pod.

Ku "konskej epike" patria i expresívne slová vyjadrujúce dobré či pekné alebo negatívne vlastnosti tohto výrazného pomocníka človeka v našich krajinách. Dobrými vlastnosťami a vzhľadom sa vyznačujúci koník sa okrem všeobecnejších pozitívnych prívlastkov oceňoval napr. výrazmi *hrdý*, *náramný*, *parádny kôň*, *tiran* (v Šariši dobrý *ťahúň*), *paripa* (bujný, obyč. kočový), *tatar* (Markušovce: *Mace šumneho tatara teho koňa*), *tátoš* (obyč. v prirovnaniach) a pod. Hanbu týmto koníkom i koniarom robia *mrchy kone*,

ktorým prischli napr. pomenovania *mitrha*, pl. *trhy* (na Záhorí), *mrcina*, *drabina*, *debra* (na Spiši), i *dzevla* (juhوترenč.), *žebrák*, pl. *hače* (na Myjave), *remunda*, *koňina* (v južnom Zemplíne) atď. Išlo vždy o staré, chudé a slabé kone.

Z okruhu chovu koní a jeho pomenovacej lexiky bohato čerpá i ľudová slovesnosť, najmä piesňová tvorba od Záhoria (*Gajarané, Gajarané, zajali vám kone vrané...*) až po Zemplín (*Na koňičku ňeše še...*). Aj sám zasnežený reliéf krajiny akoby radostne spieval, keď na jeho cestách, po jeho dedinách či mestách podmanivo zaznievali zvončeky – *cengálky, hrkálky* alebo po východoslovensky *krahulce* na parádnejších šírových *zvršcoch* chrbtov pejvkov sepkajúcich v saniach či korbe.

Jozef R. Nižnanský

ROZLIČNOSTI

O dvoch názvoch jedného mesta

V minulom roku sa oficiálne zmenil a či lepšie povedané vrátil mestu na Neve pôvodný názov *Sankt Peterburg*, ktorý nahradil takmer sedem desaťročí platný názov *Leningrad*. Popri staronovom názve *Sankt Peterburg* sa opäť stal živým, súčasným aj názov *Petrohrad*. V súvislosti s tým sa vynára otázka, ktorý z nich treba používať v slovenčine.

Mesto na Neve, ktoré roku 1703 založil ruský cár Peter Veľký, malo najprv názov *Sankt Piterburch*, teda vlastne holandský názov, čo sa dá vysvetliť pobytom Petra Veľkého v Holandsku, kde pracoval inkognito v lodeniciach. Keď sa r. 1712 stalo hlavným mestom cárskeho Ruska, dostalo názov *Sankt Peterburg*. V ľudovom jazyku sa vždy používala podoba *Piter*. Roku 1914 bolo mesto premenované na *Petrograd* (Rusko bolo vo vojne s Nemeckom a bolo neúnosné používať nemecký názov mesta).

V slovenčine názvy veľkých a známych kultúrnych stredísk, najmä názvy niektorých hlavných miest európskych štátov a názvy kultúrnych stredísk v krajinách susediacich so Slovenskom, majú popri pôvodnej podobe aj

vžitú slovenskú podobu, napr. *Wien – Viedeň, Roma – Rím, Paris – Paríž, London – Londýn, Kraków – Krakov* atď. To však nie je nejaká špecialita slovenčiny. Takto je to aj v iných jazykoch, veď stačí si všimnúť napríklad názvy hlavného mesta Rakúska v slovenčine (*Viedeň*), češtine (*Videň*), maďarčine (*Bécs*), vo francúzštine (*Vienne*), v angličtine (*Vienna*) atď. Takto sa aj ruský názov upravil v slovenčine do podoby *Petrohrad*. Túto podobu používal napr. už aj E. Štúr v Slovenských národných novinách (porov. napr. Slovenskej Národnej Noviny, č. 249 zo 4. januára 1848), teda dávno pred zavedením oficiálneho názvu *Petrograd* v r. 1914. Tu len pripomíname, že v jazyku sa zmeny neuplatňujú vždy absolútne alebo mechanicky. Máme síce vžitú slovenskú podobu *Petrohrad* popri oficiálnej podobe *Petrograd* (platiacej v r. 1914–1924, teda zhruba jedno desaťročie), ale už napr. popri podobe *Stalingrad* nevznikla podoba *Stalinhrad*, ani popri podobe *Kaliningrad* nie je vžitá podoba *Kalininhrad* a ani popri podobe *Volgograd* nie je vžitá podoba *Volgograd* (alebo dokonca *Volhograd*, lebo v spisovnej slovenčine používame pôvodnú podobu *Volga*, hoci už napr. v češtine je vžitá zdomácnená podoba *Volha*).

Podoba *Petrohrad* sa teda u nás používala oddávna na označenie mesta na Neve od jeho vzniku, t. j. od r. 1703 do r. 1924, keď mesto dostalo názov *Leningrad*. Preto sa bežne hovorí o založení Petrohradu, nie Sankt Piterburchu alebo Sankt Peterburgu, o umelcoch pôsobiacich v 19. stor. v Petrohrade, o inscenáciách opier v Petrohrade ešte pred r. 1914 atď. Známe dielo spisovateľa N. V. Gogolja *Peterburgskije rasskazy* sa do slovenčiny prekladá ako *Petrohradské poviedky*, pričom r. 1966 vyšlo u nás pod názvom *Petrohradské novely*, teda s prídavným menom *petrohradský*, nie *peterburský* (pozri Encyklopédiu literárnych diel, ktorá vyšla r. 1989 vo vydavateľstve Obzor). Rovnaký stav je aj v češtine, čo možno dokumentovať aj týmito príkladmi z literatúry: v publikácii O. Dorazila *Světové dějiny v kostce*, ktorá vyšla r. 1946, sa hovorí o založení Petrohradu r. 1703, v publikácii T. Voleka *Osobnosti světové hudby* (vyšla r. 1982) sa uvádza, že M. P. Musorgskij zomrel r. 1881 v Petrohrade.

Názov *Petrohrad* sa teda neviaže iba na roky 1914–1924, keď mesto malo oficiálny názov *Petrograd*. Pri jeho používaní a opätovnom oživení nejde o nijakú náhradu cudzích názvov slovanskými názvami. Nejde o nijaké úsilie ani tendenciu, ale o rešpektovanie jednoduchého faktu, že na označenie bývalého hlavného mesta Ruska sa u nás zaužívala podoba *Petrohrad* ako vžitá slovenská podoba (t. j. zdomácnená podoba). To však neznamená, že by sme mali používať iba názov a či podobu *Petrohrad*. Oficiálnym názvom je teraz názov *Sankt*

Peterburg. Tento názov však u nás nebol známy, hoci sa používal v minulosti. Všeobecne známa bola a je aj dnes podoba *Petrohrad* a s jej používaním musíme stále počítať. A tak napr. v kartografických dielach sa ako oficiálny bude používať názov *Sankt Peterburg* a ako zdomácnený názov *Petrohrad*. Uplatnenie podoby *Petrohrad* v jazykových prejavoch bude rovnaké ako uplatnenie iných zdomácnených názvov hlavných miest a kultúrnych centier.

Ladislav Dvonč

Staronové exonymá

Ani exonymá (vžitie slovenské geografické názvy z územia mimo ČSFR) nezostávajú nemenné a raz navždy dané. Zmeny v spoločensko-politickej situácii v jednotlivých krajinách sveta sa vo väčšej či menšej miere odrážajú aj v geografických názvoch z daných oblastí. Najväčší pohyb pozorujeme pri názvoch štátov a ich častí, menší pri fyzickogeografických názvoch.

Súčasný vývoj v štátoch bývalého socialistického spoločenstva prináša so sebou veľa zmien i v oblasti už štandardizovaných názvov. Viaceré štátne útvary alebo mestá dostávajú nové mená, napr. *Zväz sovietskych socialistických republík* – dnes *Spoločenstvo nezávislých štátov*, *Poľská ľudová republika* – dnes *Poľská republika*, *Maďarská ľudová republika* – dnes *Maďarská republika*, *Gorkij* – dnes *Nižnij Novgorod*, *Kalinin* – dnes *Tver* atď. Pravda, takéto zmeny nie sú charakteristické iba pre posledné roky a len pre strednú a východnú Európu. Na ilustráciu môžeme uviesť napr. zmenu názvu štátu *Egypt* na *Zjednotená arabská republika* r. 1958 a opäť na *Egypt* r. 1971 či zmenu názvu *Madagaskar* na *Malgašsko* r. 1960 a potom znovu na *Madagaskar* r. 1975, *Horná Volta* r. 1984 na *Burkina Faso*, *Léopoldville* r. 1956 na *Kinshasa* a pod.

Priam čítankovou ukážkou, ako sa dobový politický kurz odrazil na pomenovaní jedného mesta, je vývoj názvu *Lugansk*. Toto ukrajinské mesto vzniklo r. 1795 v súvislosti s výstavbou železiarskeho podniku. R. 1935 bolo premenované na *Vorošilovgrad* podľa blízkeho Stalinovho spolupracovníka Vorošilova, po XX. zjazde KSSZ r. 1958 dostalo pôvodné meno *Lugansk*, no už r. 1970 brežnevovská administratíva uzákonila názov *Vorošilovgrad*. No a od r. 1990 sa mesto opäť nazýva *Lugansk*.

Aj maďarské mestečko *Dunapentele* po výstavbe veľkých priemyselných kombinátov prekonal nielen veľký hospodársky rozmach, ale za krátky čas svojej existencie sa môže pochváliť zbierkou názvov – *Sztálinváros*, potom r. 1956 nakrátko *Dunapentele*, po porážke maďarskej revolúcie opäť *Sztálinváros* a od r. 1962 až dodnes nesie novoutvorený názov *Dunaiújváros*.

Pri týchto metamorfózach geografických názvov nás osobitne zaujímajú aj zmeny v slovenských exonymách čiže názvoch odlišných od oficiálnej, úradnej podoby. V súčasnosti môžeme zaregistrovať "ožitie" niekoľkých názvov, s ktorými sme sa v uplynulom období mohli stretnúť zväčša už len v dejepisných atlasoch a historickej literatúre: *Brandenburg*, *Durínsko*, *Sasko*, *Nižný Novgorod*, *Petrohrad*, *Vladikaukaz*. Tieto historické názvy sa stávajú opäť živými, súčasnými. Spomenuté príklady svedčia o tom, že dynamika vývinu exonym pri zmene spoločenských a politických podmienok ide dvoma smermi: 1. niektoré exonymá prechádzajú do kategórie historických exonym, napr. *Kráľovec* (dnes *Kaliningrad*), *Vilno* (dnes *Vilnius*), *Ráb* (dnes *Győr*), *Rodézia* (dnes *Zimbabwe*), *Viktóriino jazero* (dnes *Ukerewe*), *Smymiansky záliv* (dnes *Izmirský záliv*) a pod., 2. bývalé historické exonymá sa za istých podmienok stávajú v súčasnosti platnými názvami, živými exonymami. Napr. názov *Kambodža*, ktorý bol od r. 1985 v kategórii historických názvov (úradným názvom bola *Kampučia*), je dnes znovu platným názvom. Rovnaký osud stihol aj názvy *Thajsko* (v r. 1946–1949 *Siam*), *Svazijsko* (v r. 1968–1972 *Ngwane*), *Stredoafriická republika* (v r. 1976–1979 *Stredoafriické cisárstvo*).

Ukazuje sa, že tento proces bude prebiehať i naďalej. Veľké zmeny v geografických názvoch možno očakávať najmä v bývalom ZSSR a v Juho-slávii v súvislosti s úsilím jednotlivých republík získať národnú zvrchovanosť, so vznikom nových štátnych útvarov alebo zmenou ich politického zriadenia. Bez zaujímavosti nie je ani zvýšený výskyt takých historických názvov, ako sú napr. *Dubrovnícka republika* alebo *Podkarpatská Rus*.

Marta Hajčíková

Ks

SPRÁVY A POSUDKY

Sociolinguistika a lexikografia

(STRAUß, G. – HAß, U. – HARRAS, G.: *Brisante Wörter von Agitation bis Zeitgeist*. Schriften des Instituts für deutsche Sprache. Hrsg. J. Erben, I. Reiffenstein, G. Stickel. Band 2. Berlin – New York, Walter de Gruyter, 1989.)

Nový spôsob jazykovedného myslenia pri tvorbe slovníkov je v súčasnosti popri komputelizácii zreteľne ovplyvňovaný sociolinguistickými prístupmi. Nejde tu len o jednoduché využívanie poznatkov získaných z uplatňovania jednej z jazykovedných metód, ale o nové chápanie jazykovednej práce, kde sa premieta konflikt medzi preskriptívno-normatívnym a deskriptívno-komentovaným prístupom. Prvý prístup je konzervatívnejší, ale jeho prednosti sú v jednoznačnejšom hodnotení jazykových javov a v uchovávaní jazykovej osobitosti a jazykovej suverenity. Druhý, demokratickejší, alebo ak chceme, liberálnejší prístup má tendenciu uvoľňovať istým spôsobom jazykovú normu, jeho prednosťou je však väčšie rešpektovanie dynamiky jazyka a väčšia miera rešpektovania hodnotiacich a hodnotových postojov hovoriacich v reálnej komunikácii. Mieru a spôsob uplatnenia oboch týchto prístupov podmieňuje jazykovedná a lexikografická tradícia, jazykovedná politika, ale aj zloženie jazykového spoločenstva.

Hoci v prvom i v druhom prípade ide pri spracúvaní slovníka o základný koncepčný prístup, osobitne sa uplatňuje predovšetkým pri pohľade na niektoré špecifické okruhy slovných zásob.

Keďže je to veľmi aktuálny problém aj v našej lexikografii, môže byť zaujímavá informácia o najnovšom slovníku nemeckej proveniencie, v ktorom ide o sústredený sociolinguistický pohľad na lexiku z oblasti politiky, životného prostredia a kultúry, ktorý vydal mannheimský Ústav nemeckého jazyka roku 1989 pod názvom *Brisante Wörter von Agitation bis Zeitgeist* (názov by sme mohli voľne preložiť ako *Aktuálne slová od A po Z*).

V unikátnej nemecko-nemeckej situácii bola práve lexika uvedených troch okruhov osobitne zaťažená ideologickými víziami a politickými spormi. Za typické možno považovať najmä rozdielne hodnotenie totožných slov, eufemizáciu, terminologickú vágnosť, módnosť a konjunkturalizmus

a v dôsledku toho aj priestupnosť a vágnosť konkrétnych slov v odbornom jazyku a bežnom používaní.

Môže prekvapiť, že takmer 780-stranový slovník obsahuje len asi 300 hlavných hesiel. Vysvetlenie je v úplne netradičnom lexikografickom prístupe. Ide vlastne o akési mikroštúdie mimoriadne frekventovanej lexiky s pätnástimi relatívne samostatnými časťami výkladu hesla a dôkladne vypracovaným systémom odkazov tak pri hlavných, ako aj pri pridružených heslách. Sami autori nazývajú svoj slovník "Wörter-Lesebuch", čo by sme mohli preložiť hádam ako slovník-čítanka.

Pri jednotlivých heslách, resp. tematických skupinách hesiel sa zaznamenávajú predovšetkým tie rozdielne hodnotenia a kvalifikácie istých pojmových obsahov, kde sa výrazne uplatňujú manipulatívne a strategické zámery používateľov, ako je zahmlievanie obsahu, eufemizácia, persuaszia (presvedčanie), difamácia (ohováranie) a diskriminácia, vyvolávanie zavádzajúcich asociácií a pod.

Spomínaných pätnásť pozícií výstavby hesla možno rozdeliť do dvoch skupín: na 1. až 6. mieste sa uvádzajú jazykové informácie o heslovom slove (gramatické informácie, slovotvorné súvislosti, sémantický komentár, obsadenie a charakteristika účastníkov deja), na 7. až 15. mieste informácie o jeho používaní (situačný kontext, významové vzťahy k iným slovám, textové charakteristiky, jazykovo-kritické komentáre, hodnotenia a postoje používateľov v konkrétnych druhoch textov, odkazy, encyklopedické a etymologické informácie a doklady).

Veľmi zaujímavé je sledovať, ako sa záujmovo podmienené alebo ideologicky viazané regulovanie jazykových prostriedkov uplatňuje v komunikácii. Rozličné hodnotiace postoje, ktoré si tu navzájom konkurujú, vedú zámerne jednak k používaniu odlišných výrazových prostriedkov, jednak k odlišnému výkladu totožných slov, ktoré môžu vystupovať raz v negatívnom, inokedy v pozitívnom spektre hodnotenia (napr. *Pazifismus*, *Konservativismus* a pod.). Zaujímavý je aj osud jednotlivých slov v relatívne krátkej historickej perspektíve. K takým odtabuizovaným slovám patrí v poslednom čase v Nemecku napríklad slovo *Patriotismus*, kde váhna hranica medzi "skutočným" patriotizmom a šovinizmom, resp. nacionalizmom vždy vyvolávala kritické postoje. Tomu zodpovedá aj škála dvojakých typických atribútov tohto slova: *ein großer* (veľký), *wahrer* (skutočný), *glühender* (zapálený), *echter* (pravý), *überzeugter* (presvedčený), *begeisterter* (oduševnený), *guter* (dobrý), *aufrechter* (úprimný), *wahrhafter* (pravdivý), *leidenschaftlicher* (náruživý), *mutiger* (smelý), resp. *engstirniger* (úzkoprsý), *übertriebener* (prepiaty), *fanatischer* (fanatický), *falsch verstandener* (zle pochopený) *Patriotismus*.

Ideologický slovník sa diferencuje aj podľa sféry komunikácie vnútri jednej inštitúcie (politickej strany), medzi inštitúciami alebo pri komunikácii na verejnosti. Výrazy ako *ideologische Einmischung der Bürokratie* (ideologické zasahovanie byrokracie), *Volksaktie* (ľudová akcia), *soziale Marktwirtschaft* (sociálne trhové hospodárstvo), *Mitbestimmungsrecht* (právo spolurozhodovania), *Chancengleichheit* (rovnosť šancí) sa vytvárajú práve pre verejnú komunikáciu, so zámerom vyvolať isté cielené asociácie. Ako hovoria autori slovníka, doslova sa tu bojuje o významy, o obsadzovanie pojmov, o ich význam a "správny" výklad. Takéto slová podliehajú konjunktúre v závislosti od politických pomerov a mocensko-politickej konštelácie. Tieto vonkajšie momenty ovplyvňujú vlastný jazykový status slov. Prechodom z terminologickej sústavy medzi politické heslá a všeobecným používaním strácajú napriek svojej zdanlivej jednoduchosti na konkrétnosti. Tým, že sa relatívne zvyšuje na absolútne a zložené redukuje na typizované, pre prijímateľa ľahko rozlíšiteľné (*Freund- und Feindbild* [obraz priateľa a nepriateľa], resp. *links-rechts* [ľavicový-pravicový] a pod.), stávajú sa slová vlastne kondenzátmi politických postojov, ale zároveň ukazujú schematizmus politického myslenia. Publicistické texty ukazujú, že takéto sémantické boje sú na dennom poriadku, pretože možnosť určovať interpretáciu slov prináša protivníkom cenné výhody. Obsadenie takých pojmov ako *Freiheit* (sloboda), *Menschenwürde* (ľudská dôstojnosť), *Demokratie*, *Gerechtigkeit* (spravodlivosť), *Gleichheit* (rovnosť), *Solidarität* a pod. je dôležité nielen strategicky pre politickú bázu, ale je to aj dôležitý faktor politickej kultúry.

Zaujímavé aj z hľadiska našej politickej situácie je vytváranie nepriateľského obrazu o občianskych hnutiach v oficiálnej politike v Nemecku (*Chaot, Autonomer, Sympathisant, Mitläufer* [konformista], *Verfassungs- a Staatsfeindlichkeit* [nepriateľský postoj voči štátu a ústave], ale patrí sem napríklad aj väčšinou negatívne označenie *Intellektueller*, čo sa prejavuje v takých typických spojeniach ako *typische, jüdische, radikale Intellektuelle, die Arroganz und Hochmut vieler Intellektueller* [arogancia a namyslenosť intelektuálov], *Linksintellektueller* a pod.), ktorých heslom je "menej štátu, viac autonómnosti do utvárania života", čo presnejšie vyjadruje potreby a predstavy "normálneho" občana. Ide tu o skutočnú výzvu existujúcemu politickému poriadku a autori slovníka to zdôvodňujú obavou oficiálnej politiky, že občianske hnutia by mohli vyústiť do istej alternatívnej "protipolitiky".

Sféra lexiky o životnom prostredí odráža na najvšeobecnejšej svetonázorovej rovine zrážku dvoch koncepcií – dualistickej, ktorá stavia do centra človeka v protiklade k ostatnej prírode, a tzv. integratívnej koncepcie, kde

človek nie je stredom, ale len časťou prírody a nemá mať nijaké nadradené postavenie voči iným prvkom prírody.

Hlavné tematické okruhy sa vykryštalizovali okolo pojmov *Boden* (pôda), *Wasser* (voda), *Luft* (vzduch), *Landschaft* (krajina), *Arten* (druhy) a hlavných škodlivých faktorov *Energie*, *Verkehr* (doprava), *Abfall/Müll* (odpad), *Schadstoffe* (škodlivé látky). K najspornejším témam patrí *Atomkraft* a *Abfallbeseitigung* (likvidácia odpadov). Okolo týchto tém vznikla, resp. prešla z odbornej sféry aj najväčšia paleta nových pojmov: *Altlasten*, *Biotop*, *Brennelement* (palivový článok), *Entsorgung* (odstraňovanie odpadov), *Ökosystem*, *Recycling*, *Restrisiko* (zvyškové riziko), *Spaltprodukt* (štiepny produkt), *Störfall* (porucha), *Umweltverträglichkeit* (únosnosť životného prostredia) atď., ktoré v sporoch za a proti stratili svoju terminologickú neutrálnosť a nadobudli výrazné hodnotiace príznaky.

K najproduktívnejším slovotvorným prvkom patria časti zložených slov *Atom-/Kern-*, *Bio-/bio-*, *Öko-/öko-*, *-zentrum/ -park/ -verbund*, *Recycling-/recycling-*, *Umwelt-/umwelt-*.

Jednou z typických črt je aj metaforická eufemizácia alebo zahmlievanie významu, napr. *Entsorgung* (namiesto *Beseitigung von Müll, Abfallstoffen*), *Entsorgungspark* (skládka), *Restrisiko*, *Störfall* (namiesto *Unfall, Katastrophe*), *GAU* (= *größter anzunehmender Unfall* "najväčšia prípustná nehoda") a pod.

V treťom tematickom okruhu ide o lexiku z oblasti kultúry a vzdelávania. Sú tu slová, ktoré vznikli alebo získali nové hodnotenie, resp. použitie najmä v osemdesiatych rokoch. Patria sem napr. *eklektisch*, *epigonal*, *emanzipiert*, *innovativ*, *populistisch*, *multimedial*, *sensibel*, *Moderne*, *Brisanz*, *Environment*, *Happening*, *Performance*, *Postmoderne*, *Prägnanz*, *Transzendenz*, *Zeitgeist*, *Manierismus* atď. Osobitosťou týchto slov je, že medzi technokratmi a byrokratmi majú rozhovory na kultúrne témy veľkú vážnosť a úctu a znalosť týchto slov patrí k osobnej prestíži účastníkov komunikácie, čo má vplyv aj na spoločenské uznanie.

Z lexikografického hľadiska je zaujímavá kritika autorov slovníka súvisiaca s praxou uplatňovanou pri tvorbe jednojazyčných slovníkov, keď sa cudzie slová vysvetľujú priamočiaro pomocou domáceho slova a nie osobitným výkladom. Tvrdia, že tieto slová spravidla nefungujú ako konkurenčné, ale ako doplnujúce výrazové prostriedky. Ako príklad uvádzajú neopodstatnenosť usúvisť a žňovania takých slov ako *transparent/durchsichtig* (transparentný/priezračný), *prägnant/treffend* (pregnantný/výstižný), *relevant/wichtig* (relevantný/dôležitý).

To je výzva aj pre dvojazyčnú lexikografiu, a to nielen z hľadiska hľadania primeraných jazykovo vyhovujúcich ekvivalentov, ale aj preto, že medzi týmito komunikačne mimoriadne vyťaženými a frekventovanými slovami – napriek ich zdánlivo jednoduchému a priamočiaremu prekladu – sú mnohé rozdiely tak v hodnotiacej charakteristike, ako aj vo významovom členení a významových odtienkoch.

Lexikografia, pravda, nemôže ihneď reagovať na aktuálne zmeny v jazyku. To ani nie je jej úloha. Ako rýchlo môže slovník "zastarať", vidieť práve na príklade slovníka, ktorý si dáva za cieľ spracovať exponovanú spoločenskú lexiku – už teraz by bolo potrebné mnohé veci aktualizovať. V období zrýchleného spoločenského vývoja, aký prebieha napríklad práve v Nemecku od začiatku zjednocovania, vzniká totiž neuveriteľne veľké množstvo komunikačných konfliktov a sami Nemci najmä v takzvaných nových spolkových krajinách sa učia rozumieť "inej" nemčine dominantného partnera. Najzreteľnejšie je to v politickej, ekonomickej a ekologickej oblasti. Prejavom nevôle voči tlaku dominujúceho partnera sú časté publicistické sarkazmy typu *Wir wollen keine KOHLonie werden!*, *Wir wollen uns nicht BRD-igen lassen!*, *Besser rote Rüben als KOHL von drüben*, vyslovene nepriateľské slová, napr. *Wirtschafts-Kolonisatoren*, *Totschlagphilosophen* a heslá s novým politickým obsahom, povzbudzujúce vlastné sebavedomie, napr. *Mündigkeit* (plnoletosť, dospelosť; svojprávnosť) vo význame *Selbstbestimmung* alebo *der mündige Bürger* atď.

Na ostrú kritiku dnes naráža najmä klišéovitosť a frázovitosť nových hesiel. Nástrojom kritiky nie sú len ironické aktualizácie ustálených spojení, napr. *Beim Geld hört des Mitgefühl (= Freundschaft) auf*; *Wer Marktwirtschaft ruft, muß auch Arbeitslosigkeit sagen*; *Es glänzt nicht alles, was Gold ist* atď., ale aj sarkastické komentáre na adresu nových módných slov a revolučných hesiel: *Erst waren wir das VOLK, dann EIN Volk, Hauptsache, wir werden nicht wieder DAS Volk*. (Eulenspiegel 26, 1990).

V novej situácii sa stávajú mimoriadne exponovanými isté modelové zložené slová, napr. *Bürger/Komitee*, *-forum*, *-interessen*, *-initiative*, *-bewegung*, *-protest*, *-abwanderung*, *-findig*, *-fähig*.

Na konfrontačné postoje oficiálna politika zase reaguje úsilím kompenzovať negatívne stránky zjednocovania, čo má odraz v nových politických heslách ako *soziale Abfederung* (vyperovanie), *Abpolsterung* (zmäkčenie), *Solidargemeinschaft* (solidarizujúce spoločenstvo), *Treuhand* (správcovstvo, poručníctvo), *kooperativer Föderalismus* alebo v politických eufemizmoch ako napr. *Personal abschmelzen* (zredukovať personál), *evaluieren* (hodnotiť, v skutočnosti "kádrovať"), *Abwicklung* (nie v bežnom

význame "niečo dokonale zariadiť, vybaviť", ale vo význame "zrušiť, zlikvidovať") atď.

Na druhej strane niektoré zastieracie označenia zo slovníka oficiálnej tlače bývalej NDR zmizli. *Industrienebel* (priemyselná hmla) je opäť *Smog*, rovnako aj príslušné kompozitá: *Smogstufe* (stupeň zamorenia smogom), *Smoggefährdungsgebiet* (územie ohrozené smogom), *Smogsituation* ap.

Vytrácajú sa také zdiskreditované slová ako *Brigade*, *Kollektiv*, iné nadobudli v nových súvislostiach nový obsah, napr. *Solidarität*, *Abwicklung*, *Territorium*, *Kooperation*, ďalšie niekedy dosť umelo vytláčajú označenia zo západného Nemecka, napr. *Kinderkrippe/-garten/-hort/-kombination* sa nahrádza slovom *Kita* (= *Kindertagesstätte*) ap.

Osobitnou kapitolou sú slová, ktoré sa utvorili na začiatku zjednocovania, napr. *vormundschaftlicher Staat* (poručnícky štát - bývalá NDR), *Ausreisewilliger* (kto chce vycestovať), *Hierbleiber* (kto zostal), *Wessi*, *Ossi*, *Bundi*, *alte/neue/alt-neue Seilschaften* (zo slova *Seilschaft* vo význame "skupina horolezcov spojených jedným lanom"), ktoré okrem emocionálneho a hodnotiaceho príznaku zahŕňajú aj istý politický postoj.

Prirodzene, lexikografia nemôže na takýto prudký vývoj v slovnej zásobe reagovať ihneď. Zdá sa však, že isté mimoriadne frekventované a exponované časti slovnej zásoby, ktoré odrážajú tieto prudké zmeny prebiehajúce priamo pred očami a menia sa ani nie z generácie na generáciu, ale oveľa rýchlejšie, musí lexikografia primerane zachytiť, t. j. podať nielen ich jazykový výklad, ale postihnúť aj ich spoločenské a sociálne hodnotenie a vývoj. To je azda hlavné pole spolupráce sociolingvistiky a lexikografie.

Peter Ďurčo

SPYTOVALI STE SA

Módne prídavné meno plošný. – Z listu čitateľky E. M. zo Žiliny: "V publicistických prejavoch sa takmer denne stretávame so slovom plošný v spojeniach ako plošné pôsobenie, plošné zverejnenie a pod., v ktorých sme toto slovo donedávna nepoužívali. Je prídavné meno plošný v daných spojeniach namieste?"

Prídavné meno *plošný* a príslovku *plošne* registrujú naše slovníky úplne prirodzene v súvislosti s podstatným menom *plocha*. V Slovníku slovenského jazyka 3 (1963) sa *plošný* vysvetľuje jednak ako "týkajúci sa plochy", jednak ako "znázornený dvojrozmerné", napr. *plošný obraz*. Podstatné meno *plošnosť* sa však vysvetľuje len ako "dvojrozmernosť". Tieto dva významy "týkajúci sa plochy" a "dvojrozmerný" sa uvádzajú aj v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987); prihniezdované podstatné meno *plošnosť* sa osobitne nevysvetľuje.

V súčasnej slovenčine však ľahko nájdeme aj ďalšie spojenia, ktoré sa nedajú vysvetliť len pomocou uvedených dvoch významov. Napr. *plošné meranie* nie je len meranie týkajúce sa plochy, resp. dvojrozmerné, ale meranie vykonávané v sieti staníc, ktoré pokrývajú celú plochu skúmaného územia. Teda je tu už dôraz na celosť, úplnosť. Aj *plošný kartogram* znázorňuje údaje pripadajúce na (celú) plochu istého územia. Podobný význam má aj spojenie *plošná snímka*.

Dôraz na celosť, na celkovú plochu sa niekedy vyjadruje aj podobou *celoplošný*, napr. vo výraze *treba brať do úvahy celoplošné vzťahy*.

Po týchto zisteniach azda nebude takým prekvapením dnešné nadmerné používanie prídavného mena *plošný* v takých spojeniach ako *plošné pôsobenie*, *plošné zverejnenie*. Plošným zverejnením sa rozumie zverejnenie záznamov na celej ploche, teda v celom rozsahu, v úplnosti, kompletne. Od tohto významu je už len krok k významu príslovky *plošne*, ktorý možno vysvetliť ako "značne, do veľkej miery". Napr. v spojení *Neraz ste i plošne podporili tzv. deťoževizáciu*. O tento význam ide napokon aj v podstatnom mene *plošnosť*. Napr. *Takouto úpravou by sa zmiernila plošnosť jeho dopadu* (ide o tzv. lustračný zákon) ... a zákon by sa dotýkal iba niekoľkých desiatok pracovníkov.

Významová zložka "značne, veľa" sa prejavuje aj v podstatnom mene *celoplošnosť* v takejto vete: *V debate o lustračnom zákone ste rovnako ako mnohí ďalší vyslovili svoje rozpaky nad jeho celoplošnosťou*.

Ako vidieť z uvedených príkladov, prídavné meno *plošný*, príslovka *plošne* a podstatné meno *plošnosť* sa často vyskytujú v publicistických textoch. A práve tým sa podčiarkuje ich príznak dobovosti, módnosti. Ale inak nejde o nič mimoriadne. Význam týchto slov zreteľne nadväzuje na ich staršie významy: od spojenia *plošná výmera* cez výraz *plošná snímka* až po spojenie *plošné zverejnenie* je zreteľná vývinová cesta od konkrétnych významov k abstraktnejším.

Ján Horecký

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 26, 1992, č. 2. Vydavateľstvo Slovak Academic Press, spol. s r. o. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza dvanásťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 96,-, jednotlivé čísla Kčs 8,-. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma SAP - Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Námestie slobody 6, 810 05 Bratislava. Registr. zn. F-7050.

KUL
TÚRA
SLOVA

Distributed by SAP - SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Námestie slobody 6, 810 05 Bratislava, Czechoslovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1992

Cena Kčs 8,-